ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ МАТБУОТ ЭРКИНЛИГИ ИНДЕКСИДА (PRESS FREEDOM INDEX) ЎРНИНИ ЯХШИЛАШ ҲАМДА ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ВА ТАШКИЛОТЛАРИДА УЛАР БИЛАН ТИЗИМЛИ ИШЛАШНИНГ САМАРАЛИ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Мансур Юнусов
Давлат бошқаруви академияси кафедра мудири, доцент

https://doi.org/10.5281/zenodo.10148681

Матбуот эркинлиги индекси ёки Матбуот эркинлиги индекси – “Чегара билмас мухбирлар” халқаро ноҳукумат ташкилоти томонидан 180 га яқин давлатда матбуот эркинлиги кўрсаткичлари асосида тузиладиган ва чоп этиладиган ҳар йили мамлакатлар таснифи. Пастроқ балл матбуот эркинлигини кўрсатади.

Бутунжащон матбуот эркинлиги индекси “Чегара билмас мухбирлар” халқаро ноҳукумат ташкилоти томонидан эълон қилинадиган йиллик сўров ва дунё мамлакатларидаги матбуот эркинлиги щолатига қўшимча рейтинг ҳисобланади. Рейтинг 2001 йилдан ҳозирги кунгача эълон қилинган. Охирги таҳрир 2022 йилга мўлжалланган.

Индекс давлатларни матбуот эркинлиги даражасига кўра балл билан тақсимлайди - нолдан (енг яхши кўрсаткич ОАВ фаолиятига ҳеч қандай чекловлар йўқлиги) ва ундан юқори (энг ёмон кўрсаткич). Ташкилот экспертларининг фикрича, индекс щар бир давлатда сўз эркинлиги ҳолатини тўлиқ аниқлаб бера олади. Мамлакатнинг рейтингдаги ўрни журналистлар ва умуман оммавий ахборот воситалари қанчалик эркин эканлиги, матбуот учун қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича мамлакат расмийлари томонидан қандай чоралар кўрилаётганига боғлиқ. Рейтинг методологиясининг батафсил тавсифи ва унга оид маълумотлар манбалари “Чегара билмас мухбирлар” ташкилотининг бошқа қиёсий тадқиқот натижаларига кўра йиллик ҳисоботида келтирилган. Фреедом Щоусе томонидан бошқа методология бўйича тузилган шунга ўхшаш рейтингга ҳам мавжуд.

Чегара билмас мухбирлар Нодавлат ташкилотининг «Матбуот эркинлиги индекси» («Press Freedom Index») дунёда матбуот эркинлигини, журналистларни ва

киберфуқароларни ҳимоялаш бўйича ўз ишини олиб боради (2021 йил натижаларига кўра, кучли учлик давлатлар Норвегия, Финландия, Швеция; **Ўзбекистон 157-ўринда;** Охирги ўринларни мос равишда — Эритрия, Шимолий Корея, Туркманистон ҳамда Хитой эгаллаб турибди).

Ўзбекистон халқаро рейтинг ва индексларда ўрнини янада яхшилаш учун нималар қилмоқда?

Инсон ҳуқуқлари ҳимоясини кафолатлаш, аҳоли турмуш даражасини ошириш, иқтисодий фаолиятда эркинликни таъминлаш, суд-ҳуқуқ соҳасидаги моддий ва процессуал нормаларни такомиллаштиришга қаратилган ислоҳотлар мамлакатимизнинг халқаро рейтинг ва индекслардаги кўрсаткичлари ошишига сабаб бўлмоқда.

Жумладан, сўнгги тўрт йил мобайнида мамлакатимиз Мерос жамғармасининг «Иқтисодий эркинлик» индексида 52 поғонага, Жаҳон банкининг «Логистика самарадорлиги» индексида 19 поғонага, «Бизнес юритиш» индексида 18 поғонага кўтарилган.

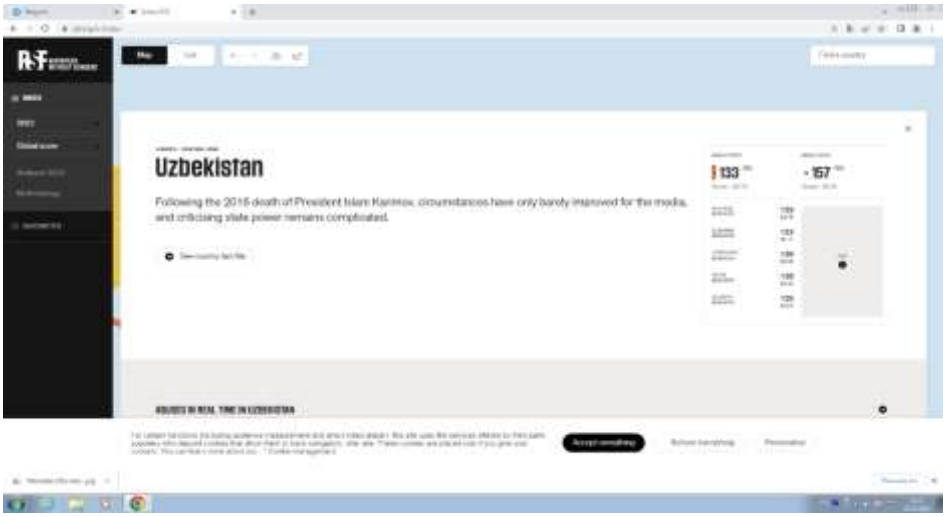
Шунингдек, “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизмини жорий қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг йил 2 июндаги ПФ-6003-сонли Фармони билан Халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлаш бўйича республика кенгаши тузилиб, республика учун устувор бўлган халқаро рейтинг ва индекслар бўйича самарадорликнинг энг муҳим кўрсаткичлари (KPI) тасдиқланган.

Жаҳон матбуот эркинлиги индекси

Ўзбекицон матбуот эркинлиги рейтингида юқорига кўтарилди, аммо вазият “қийин”лигича қолмоқда. “Чегара билмас мухбирлар” ташкилотининг 2022 йилги матбуот эркинлиги индексида Ўзбекистон 133-ўринни эгаллади. Бир йил аввал мамлакат 24 поғона паст эди. Кучли ўзгариш рейтинг методологиясининг янгиланиши билан боқлиқ. Мамлакатда матбуот эркинлиги билан боғлиқ вазият ҳамон “қийин” дея баҳоланмоқда.

“Чегара билмас мухбирлар” халқаро ноҳукумат ташкилоти (Репортерс санс фронтиерес, РСФ) 3-май, Жаҳон матбуот эркинлиги кунида 2022 йилги Жаҳон матбуот эркинлиги индексини эълон қилди.

Ўзбекистон 20-ўринда 180 мамлакат ва ҳудуд орасида 133-ўринни эгаллади. Ўтган йилги рейтингда мамлакат 24 поғона паст – 157-ўринда эди. Илм-фан ва оммавий ахборот воситалари оламидан етти нафар экспертдан иборат қўмита билан ҳамкорликда РСФ “матбуот эркинлигининг мураккаблигини” қамраб олувчи бешта янги кўрсаткични жорий қилди: сиёсий контект, қонунчилик базаси, иқтисодий контект, ижтимоий-маданий контект ва хавфсизлик (ҳар бири кўрсаткич 0 дан 100 баллгача бўлган шкала бўйича баҳоланади).

Тадқиқот ўтган йил давомида янгиланган сўровнома (123 савол) ёрдамида юзлаб журналистлар, олимлар ва ҳуқуқ ҳимоячиларидан интервю олиш орқали ўтказилган. “Методологиядаги бундай ўзгариш туфайли 2021 ва 2022 йиллар оралиғидаги позициялар ва балларни таққослашда эҳтиёткорона муносабатда бўлиш керак”, - дея огоҳлантиради рейтинг муаллифлари. Рейтингдаги ўринлар кўплаб мамлакатлар, жумладан, Ўзбекистонга қўшни давлатларда ҳам кескин кўтарилган.

Рейтинг эълон қилинганидан сўнг Ўзбекистон Президенти матбуот котиби Шерзод Асадов оммавий ахборот воситалари вакилларини “Муҳташам муваффақиятлар билан табриклади, бу эса давлатимиз раҳбари раҳнамолигида эркинликни таъминлаш борасида амалга оширилган муҳим қадамлар самараларидан бири бўлди.

Ўзбекистоннинг рейтингдаги ўрни яхшиланганини давлат раҳбарининг матбуот хизмати вакили Комил Алламжонов ҳам қайд этди. “Демак, агар матбуот камроқ безовталанса, бундан ҳам юқори натижага эришиш имкониятимиз бор. Президентимиз таъкидлаганидек, ортга бурилиш йўқ! Фақат олдинга!" деб ёзган эди.

Ўзбекистоннинг матбуотдаги рейтинги яхшиландими?

Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари эркинлиги билан боғлиқ вазият “қийин” деб баҳоланадиган давлатлар тоифасида қолди. Жами 42 та шундай давлат бор (2013 йилда улар сони 38 та эди). “Яхши” ҳолат атиги 8 та давлатда (26), “қониқарли” – 40 (27) давлатда, “муаммоли” – 62 (69) давлатда ва “жуда қийин” – 28 (20) та давлатда қайд этилган.

Рейтингда Ўзбекистоннинг энг яқин қўшнилари Уганда (132-ўрин) ва Жазоир (134-ўрин) бўлди. Қозоғистон 122-қаторда (ўтган йилга нисбатан +33 позиция), Тожикистон 152-ўринда (+10), Туркманистон 177-ўринда (+1) жойлашган. Қирғизистон 72-ўринни эгаллади (+7) ва яна Марказий Осиёда “беқарор иқтисодиёт ва кенг тарқалган расмий коррупцияга қарамай, нисбатан сўз ва матбуот эркинлигига эга” ягона давлатга айланд

Норвегия 92,65 балл билан рейтинг етакчиси бўлиб қолди. Ундан кейинги ўринларда Дания (90,27), учинчи ўринда Шветсия (88,84). Кучли ўнликка, шунингдек, Финляндия (88,42), Ирландия (88,3), Португалия (87,07), Литва (84,14) ва Лихтенштейн (84,03) киради.

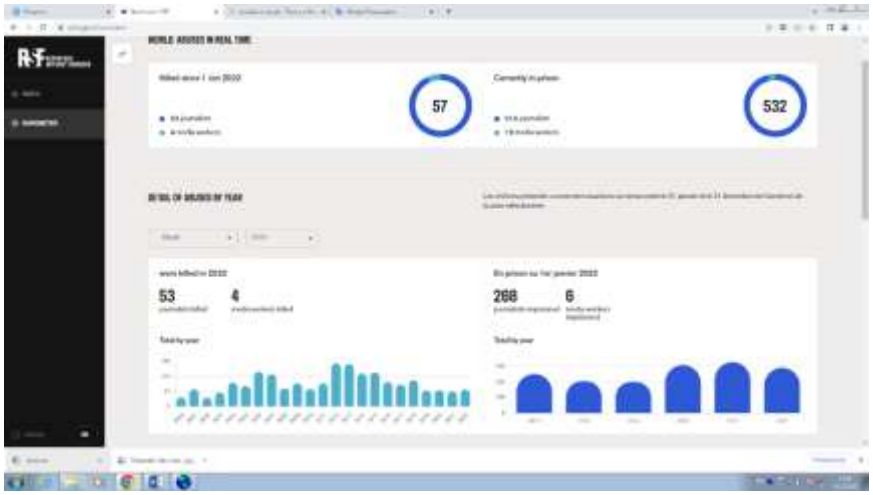
Энг ёмон позициялар Шимолий Корея (180-ўрин, ўтган йилга нисбатан -1, 100 баллдан 13,92 балл), Эритрея (179, +1, 19,62), Эрон (178, -4, 23,22), Туркманистон (177, +1). , 25.01), Мянма (176, -36, 25.03), Хитой (175, +2, 25.17), Ветнам (174, +1, 26.11), Куба (173, -2, 27.32), Ирок (172, -9) , 28.59) ва Сурия (171, +2, 27.32).

"Ахборот бетартиблигининг ҳалокатли оқибатлари"

РСФ таъкидлашича, рейтинг натижалари “2022 йилда ахборот бетартиблиги – ёлғон маълумотлар ва ташвиқот тарқалишига ҳисса қўшадиган бўш тартибга эга бўлган глобаллашган ва рақамли маконнинг ҳалокатли оқибатлари”дан далолат беради.

“Демократик жамиятларда Фох Hewc услубидаги фикр-мулоҳаза журналистикасининг юксалиши ва ижтимоий тармоқларда мустаҳкамланган дезинформацион каналларнинг кенг қўлланилиши жамиятда тобора кучайиб бораётган баҳс-мунозараларни кучайтирмоқда. Халқаро миқёсда, бир томондан очиқ жамиятлар, иккинчи томондан, ташвиқот урушлари олиб бориш орқали уларнинг оммавий ахборот воситалари ва ахборот платформаларини назорат қилувчи деспотик режимлар ўртасидаги носимметриклик демократик режимларни заифлаштиради. Иккала даражада ҳам бу икки қутбланиш кескинликни кучайтирувчи омилдир”, дейилади “Чегара билмас мухбирлар” ҳисоботида.

Рейтинглар қисман еттита умумий мезондан фойдаланган ҳолда сўровномаларга асосланади: плюрализм (медиа маконида вакиллик даражасини ўлчайди), ОАВ мустақиллиги, атроф-муҳит ва ўз-ўзини цензура, қонунчилик базаси, шаффофлик, инфратузилма ва суиицтемоллик. Сўровномада оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқий асослари (шу жумладан, матбуот соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун жазо чоралари, айрим турдаги оммавий ахборот воситаларида давлат монополиясининг мавжудлиги ва оммавий ахборот воситалари қандай тартибга солиниши) ҳамда давлат оммавий ахборот воситаларининг мустақиллик даражаси ҳисобга олинган. Шунингдек, Интернетда ахборотни эркин тарқатишнинг бузилишига баҳо бериш ҳам ҳисобга олинади.

Журналистлар, интернет фойдаланувчилари ва ОАВ ёрдамчиларига нисбатан зўравонлик, жумладан, давлат, қуролли милиция, яширин ташкилотлар ёки босим гуруҳлари томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликлар РСФ ходимлари томонидан йил давомида кузатиб борилади ва якуний натижа сифатида ҳисобга олинади. Ташкилотнинг таъкидлашича, ҳисоботдаги паст балл матбуот эркинлигининг ошишига мос келади. Анкета “Чегара билмас мухбирлар” щамкор ташкилотларига юборилади: беш қитъада жойлашган 18 та сўз эркинлиги нодавлат ташкилоти, бутун дунё бўйлаб 150 та мухбир, шунингдек, журналистлар, тадқиқотчилар, ҳуқуқшунослар ва ҳуқуқ ҳимоячилари.

2022 йилда матбуот эркинлиги индексига кўра, энг яхши аҳволга эга бўлган бешта давлат Норвегия, Дания, Швеция, Эстония ва Финляндиядир. Норвегия ҳали ҳам рейтинг етакчиси бўлиб қолмоқда. Россия беш поғона пастлаб, 155-ўринга тушиб кетди. Украина 106-ўринда. 2021 йилда бўлгани каби, Эритрея ва Шимолий Корея рўйхатни ёпиб, мос равишда 179 ва 180-ўринларни эгаллаб турибди. АҚШ - 42, Хитой - 175 ўринда.

Жаҳон матбуот эркинлиги индексини тузишда фойдаланиладиган методология 2022 йилдан бошлаб Жаҳон матбуот эркинлиги индексининг мақсади 180 мамлакат ва ҳудудларда журналистлар ва оммавий ахборот воситаларининг матбуот эркинлиги

даражасини солиштиришдир. Ушбу таққослаш РСФ ва унинг гуруҳи экспертлари томонидан 2022 йилдан бошлаб қўлланиладиган янги методологияни ишлаб чиқишда шакллантирилган матбуот эркинлиги таърифига асосланади:

“Матбуот эркинлиги – журналицларнинг алоҳида шахслар ва жамоалар сифатида сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий аралашувлардан мустақил равишда, уларнинг жисмоний ва руҳий хавфсизлигига таҳдидлар бўлмаган ҳолда, жамият манфаатларини кўзлаб янгиликларни танлаш, тайёрлаш ва тарқатиш қобилиятидир. ”

Индекс 180 та мамлакат ва ҳудудлардаги тақвим йилидаги (январ-декабр) нашр этилишидан олдинги вазиятнинг лавҳаси. Шунга қарамай, у нашр пайтидаги вазиятни тўғри акс эттириш учун мўлжалланган.

Шу сабабли, йил охиригача баҳоланган ва нашр этилиши ўртасида мамлакатда матбуот эркинлиги билан боғлиқ вазият кескин ўзгарганда, маълумотлар мумкин бўлган энг сўнгги воқеаларни ҳисобга олган ҳолда янгиланади. Бу янги уруш, давлат тўнтариши, журналистларга нисбатан мисли кўрилмаган ёки жуда ноодатий йирик ҳужум ёки тўсатдан ўта репрессив сиёсатнинг жорий этилиши билан боғлиқ бўлиши мумкин. 2022 йил индекси учун ушбу ицисно тартиб Россия, Украина ва Мали билан қўлланилган.

Бунда ҳудудлар ва мамлакатларни баҳолаш Индекс рейтинги щар бир мамлакат ёки ҳудудга бериладиган 0 дан 100 гача бўлган баллга асосланади, 100 балл мумкин бўлган энг яхши балл (матбуот эркинлигининг мумкин бўлган энг юқори даражаси) ва 0 балл энг ёмон ҳисобланади.

Ушбу балл икки компонент асосида ҳисобланади:

журналистларнинг фаолияти билан боғлиқ ва оммавий ахборот воситаларига нисбатан қўполликларнинг миқдорий ҳисоби;

матбуот эркинлиги бўйича мутахассисларнинг (жумладан, журналистлар, тадқиқотчилар, академиклар ва инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари) 23 тилда мавжуд бўлган РСФ сўровномасига берган жавоблари асосида ҳар бир мамлакат ёки ҳудуддаги вазиятни сифатли таҳлил қилиш.

Матбуот эркинлиги харитаси индексдаги барча мамлакатлар балларининг визуал кўринишини тақдим этади. Ранглар ва таснифлар қуйидагича белгиланади:

[85 - 100 балл] яхши (яшил)

[70 - 85 балл[қониқарли (сариқ)

[55 - 70 балл[муаммоли (очиқ тўқ сариқ)

[40 - 55 балл[қийин (тўқ апелсин)

[0 - 40 балл[жуда жиддий (тўқ қизил)

Баҳолаш мезонлари: бешта контексли кўрсаткич

Ҳар бир мамлакат ёки ҳудуднинг балли матбуот эркинлиги билан боғлиқ вазиятни унинг барча мураккаблигида акс эттирувчи бешта контекцуал кўрсаткичлар ёрдамида баҳоланади: сиёсий контекс, қонунчилик базаси, иқтисодий контекс, ижтимоий-маданий контекс ва хавфсизлик.

Ҳар бир кўрсаткич учун 0 дан 100 гача бўлган ёрдамчи балл ҳисобланади. Барча ёрдамчи баллар глобал баллга тенг ҳисса қўшади. Ва ҳар бир кўрсаткич ичида барча саволлар ва кичик саволлар тенг вазнга эга.

Улар давлат ёки бошқа сиёсий субъектлар томонидан сиёсий босимга нисбатан оммавий ахборот воситаларининг автономиясини қўллаб-қувватлаш ва ҳурмат қилиш даражаси;

касбий цандартларга жавоб берадиган турли журналистик ёндашувларни, шу жумладан сиёсий жиҳатдан мослаштирилган ёндашувларни ва мустақил ёндашувларни қабул қилиш даражаси;

оммавий ахборот воситаларининг сиёсатчилар ва ҳукуматни жамият манфаатлари учун жавобгарликка тортиш ролида қўллаб-қувватлаш даражаси.

Улар журналицлар учун қонунчилик ва тартибга солиш муҳитига тегишли, хусусан:

журналистлар ва оммавий ахборот воситаларининг цензурасиз, суд санкцияларисиз ёки уларнинг фикр билдириш эркинлигини ҳаддан ташқари чекламасдан ишлаш эркинлиги даражаси;

журналистлар ўртасида камситмасдан маълумотларга кириш имконияти ва манбаларни ҳимоя қилиш қобилияти;

журналистларга нисбатан зўравонлик ҳаракатларида айбдор шахсларнинг жазосиз қолиши ёки йўқлиги.

Улар, хусусан, баҳолашни мақсад қилади:

ҳукумат сиёсати билан боғлиқ иқтисодий чекловлар (жумладан, ахборот воситаларини яратиш қийинлиги, давлат субсидияларини тақсимлашда тарафдорлик ва коррупция);

нодавлат иштирокчилар (реклама берувчилар ва тижорат шериклари) билан боғлиқ иқтисодий чекловлар;

Ўз бизнес манфаатларини илгари суриш ёки ҳимоя қилишга интилаётган оммавий ахборот воситалари эгалари билан боғлиқ иқтисодий чекловлар.

Улар, хусусан, баҳолашни мақсад қилади:

гендер, синфий, этник ва дин каби масалаларга асосланган матбуотни қоралаш ва ҳужумлар натижасида юзага келадиган ижтимоий чекловлар;

маданий чекловлар, жумладан, журналистларга ҳокимият ёки таъсирнинг баъзида шубҳа остига олмаслик ёки айрим масалаларни ёритмаслик учун босим, чунки бу мамлакат ёки ҳудудда ҳукмрон маданиятга зид келади.